https://wordlyknowledge.uz/index.php/gpble
Qabul qilingan sana: 07.12.2025
Nashr etilgan sana: 30.01.2026

Solijonova Mohiraxon Baxtiyorjon qizi

Qo‘qon Davlat Universiteti 1-kurs magistranti

DISKURS TAHLILI TUSHUNCHASI VA SIYOSIY DISKURS

Annotatsiya

Ushbu maqolada diskurs tahlili tushunchasi, diskurs tahlili va siyosiy diskursning o‘zaro munosabati, ularning tilshunoslikdagi o‘rni hamda siyosiy nutqlarda til vositalari orqali ta’sir ko‘rsatish mexanizmlari tahlil qilinadi. Maqolada G‘.Yo‘ldoshev, N.Mahmudov, M.Mirtojiev kabi o‘zbek tilshunoslari hamda N.Fairclough, T.A. Van Dijk singari g‘arb olimlarining qarashlari solishtirilib, zamonaviy siyosiy nutqlardan misollar keltiriladi.

Kalit so‘zlar

diskurs, siyosiy diskurs, tahlil, pragmatika, nutq, lingvistik birlik, ijtimoiy ta’sir.

So‘nggi o‘n yilliklarda diskurs tahlili lingvistikaning eng faol rivojlanayotgan yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Diskurs tushunchasi nafaqat til tizimi, balki uning ijtimoiy, psixologik va madaniy jihatlariga e’tibor qaratadi.[1] “Diskurs” atamasi lotincha discursus so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, “harakat, yugurish, fikrlash” degan ma’nolarni bildiradi. Keyinchalik u fransuz tiliga discours shaklida o‘tgan va “nutq, suhbat, ma’ruza, dialog” ma’nolarida ishlatilgan. Ingliz tilida esa “discourse” so‘zi “nutq, so‘zlashuv, og‘zaki yoki yozma muloqot” degan ma’nolarga ega. Demak, tilshunoslik nuqtayi nazaridan “diskurs” deganda og‘zaki yoki yozma shaklda ifodalangan g‘oyalar almashinuvi jarayoni tushuniladi. U faqat grammatik birliklar to‘plami emas, balki o‘zaro ta’sir orqali shakllangan ma’no tizimini ifodalaydi. “Diskurs” atamasi qadimgi falsafiy matnlarda ham uchraydi,

[1] Fairclough N. Language and Power. London: Longman, 1989.

https://wordlyknowledge.uz/index.php/gpble
Qabul qilingan sana: 07.12.2025
Nashr etilgan sana: 30.01.2026

biroq u tilshunoslikka ilmiy termin sifatida amerikalik olim Zellig S. Harrisning 1952-yildagi ishlari orqali kirib kelgan. Uning “Discourse Analysis” (“Diskurs tahlili”) nomli maqolasi Language jurnalining 28-jild, 1-sonida chop etilgan bo‘lib, unda “diskurs” atamasi ilk bor tilshunoslik kontekstida qo‘llanilgan. Harris quyidagicha yozadi: “Diskurs tahlilining maqsadi — til tuzilishini gap chegarasidan tashqariga kengaytirishdir.” (Harris, 1952, 1-bet) Ya’ni, diskurs tahlilining maqsadi — til tavsifini gap darajasidan yuqoriga ko‘tarishdir. Harrisga ko‘ra, diskurs ketma-ket gaplar orasidagi grammatik va semantik bog‘lanishlarni ifodalaydi. Shunday qilib, u diskursni sintaksisdan yuqoriroq turgan lisoniy birlik sifatida talqin qilib, “diskurs tahlili” atamasini ilmiy muomalaga kiritgan.

1950-yillardan keyin diskurs tahlili asta-sekin kengayib, turli yo‘nalishlarda rivojlana boshladi. 1970–1980-yillarga kelib esa u mustaqil ilmiy sohaga aylandi. Harris diskursni sintaktik birlik sifatida talqin qilgan bo‘lsa, keyingi tadqiqotchilar — Mishel Fuko, Teun A. van Deyk va Debora Shiffrin — uni ijtimoiy, kognitiv va kommunikativ jarayonlar bilan bog‘lab o‘rganishgan. Masalan, Mishel Fuko (1971) diskursni bilim, hokimiyat va ijtimoiy tuzilma o‘rtasidagi tizim sifatida tasvirlagan. Uning ta’kidlashicha, diskurs — “nimani aytish mumkin va nimani aytib bo‘lmasligini belgilovchi qoidalar majmuasi”dir.

Teun A. van Deyk (1985) esa Handbook of Discourse Analysis (“Diskurs tahlili qo‘llanmasi”) asarida diskursni quyidagicha ta’riflaydi: “Diskurs — matn, nutq, ishtirokchilar va kontekstdan iborat murakkab kommunikativ hodisadir.” (Van Deyk, 1985, 9-bet)

Boshqacha aytganda, diskurs gapdan yuqori turgan lisoniy birlik bo‘lib, turli ijtimoiy muhitlarda o‘ziga xos shakllarda namoyon bo‘ladi. Shunga ko‘ra, tilshunoslikda diskurs turlari uni yuzaga keltiruvchi kontekst, maqsad va kommunikativ funksiyaga qarab tasniflanadi. Zamonaviy tilshunoslikda eng ko‘p o‘rganiladigan diskurs turlari:

https://wordlyknowledge.uz/index.php/gpble
Qabul qilingan sana: 07.12.2025
Nashr etilgan sana: 30.01.2026

1. Akademik diskurs.

Bu turdagi diskurs ilmiy bilimlarni ifodalaydi, tahlil qiladi va asoslaydi hamda qat'iy tuzilma va terminologik me'yorlarga rioya qiladi. U obyektivlik, izchillik va aniqlikka urg'u beradi. Misollar: ilmiy maqolalar, monografiyalar, dissertatsiyalar va konferensiya ma'ruzalari. Akademik diskurs mantiq va dalillarga asoslangan fikrlashni ustuvor qiladi va ko'pincha modal fe'llar ("mumkin", "ehtimol", "ko'rinadiki"), murakkab gaplar hamda passiv konstruktsiyalardan foydalanadi.

2. Ijtimoiy (kundalik) diskurs.

Bu turdagi diskurs insonlar o'rtasidagi tabiiy, kundalik muloqotda yuz beradi. U hissiy, norasmiy, spontanik va dialogik xarakterga ega. Misollar: do'stlar o'rtasidagi suhbatlar, oila davrasidagi muhokamalar, onlayn yozishmalar. Intonatsiya, pauza, mimika va hissiyotlar bu jarayonda muhim rol o'ynaydi. Unda oddiy so'z boyligi, qisqartmalar, jargon va iboralar tez-tez uchraydi.

3. Siyosiy diskurs.

Siyosiy diskurs hokimiyat, mafkura va ijtimoiy ta'sir vositasi sifatida xizmat qiladi. Van Dijk (1997) ta'kidlaganidek:

"Siyosiy diskurs — bu hokimiyat va ishontirish markaziy o'rin tutadigan institutsional diskurs shaklidir."

Asosiy maqsadi — hokimiyatni saqlash yoki o'zgartirish, jamoatchilik ongini shakllantirish va auditoriyani ishontirishdir. Unda ritorik usullar, metaforalar, zidlov (antitezalar) va hissiy murojaatlar orqali til yordamida hokimiyatni qurish va qonuniylashtirish amalga oshiriladi.

4. Diniy diskurs.

Diniy diskurs e'tiqod, ruhiyat va axloqiy qadriyatlarni ifodalaydi. Norman Fairclough (1992) uni ma'noni ijtimoiy shakllantiruvchi mafkuraviy tizim sifatida

https://wordlyknowledge.uz/index.php/gpble
Qabul qilingan sana: 07.12.2025
Nashr etilgan sana: 30.01.2026

talqin qiladi. U ramziy ishoralar, Qur'on yoki Injilga oid iqtiboslar, duolar va va'zlarni o'z ichiga oladi. Diniy diskurs inson va Yaratuvchi o'rtasidagi munosabatni, shuningdek, jamiyatning axloqiy me'yorlarini aks ettiradi.

5. Pedagogik diskurs.

Pedagogik diskurs ta'lim muhitidagi muloqotni, ayniqsa o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi aloqani o'z ichiga oladi. U o'zaro faol muloqot bilan ajralib turadi — savol-javob, tushuntirish, baholash va rag'batlantirish kabi shakllarda namoyon bo'ladi. "Keling, qaraymiz…", "Tushundingizmi?", "E'tibor bering…" kabi didaktik iboralar tez-tez qo'llanadi. Uning maqsadi faqat bilim berish emas, balki tushunishni rivojlantirish va muloqot orqali o'rganishni mustahkamlashdir.

6. Institutsional (kasbiy) diskurs.

Bu turdagi diskurs professional muhitlarda — masalan, tibbiyotda (shifokor–bemor), huquq tizimida (sudya–advokat–ayblanuvchi) yoki politsiya sohasida amalga oshadi. Drew va Heritage (1992) fikricha, bunday diskursda kasbiy rollar, maqsadlar va ierarxiyalar markaziy o'rin tutadi. U rasmiy til, maxsus terminologiya va standart muloqot shakllaridan foydalanish bilan xarakterlanadi.

7. Badiiy (adabiy) diskurs.

Badiiy diskurs estetik va ijodiy ifodaning shakli bo'lib, unda hissiyotlar, g'oyalar va madaniy qadriyatlar metafora, ramz va jonlantirish kabi badiiy vositalar orqali ifodalanadi. U nafaqat yozma ifodani, balki muallif va o'quvchi o'rtasidagi yashirin "dialog"ni ham o'zida mujassam etadi. U sub'ektivlik, mualliflik va madaniy konnotatsiyalar bilan ajralib turadi.

8. Raqamli (onlayn) diskurs.

Raqamli diskurs internetdagi barcha muloqot shakllarini o'z ichiga oladi — ijtimoiy tarmoqlar, bloglar, forumlar, chatlar va video izohlar. Herring (2004) uni "kompyuter vositasida amalga oshiriladigan muloqot" deb ataydi va uning

https://wordlyknowledge.uz/index.php/gpble
Qabul qilingan sana: 07.12.2025
Nashr etilgan sana: 30.01.2026

multimodal (matn, emoji, rasm, video) xususiyatiga e'tibor qaratadi. Bu turdagi diskurs odatda tez, qisqa, hissiy va ko'pincha norasmiy bo'ladi. U zamonaviy jamiyatda jamoatchilik fikrini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Siyosiy diskurs esa bu jarayonning eng faol ko'rinishlaridan biri bo'lib, u orqali siyosatchilar jamiyat ongiga, ijtimoiy qadriyatlarga va qaror qabul qilish jarayonlariga ta'sir ko'rsatadi.[2] G'.Yo'ldoshev ta'kidlaganidek, "har qanday nutq ijtimoiy voqelikning ifodasi sifatida kontekstda tahlil qilinmasa, uning asl mohiyati ochilmaydi"[3]. Shu nuqtai nazardan, siyosiy nutqlarning til vositalari orqali tahlili tilshunoslikda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ushbu tadqiqotda deskriptiv, tahliliy va komparativ metodlardan foydalanildi. Siyosiy diskurslar misol sifatida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning parlamentga murojaatlari, B. Obama va T. Mey nutqlari tanlab olindi. Tahlilda pragmatik yondashuv asosida nutqdagi presuppozitsiya, implikatura, metafora, evaluativ birliklarning ishlatilish xususiyatlari o'rganildi [4].

Tahlil natijalariga ko'ra, siyosiy nutqlarda diskurs vositalarining asosiy maqsadi — xalqni ruhlantirish, ishonchni mustahkamlash va legitimlikni ta'minlash ekani aniqlandi.

Masalan, Sh. Mirziyoyevning "Yangi O'zbekiston – xalqimiz bilan birga bunyod etilayotgan davlatdir" degan nutqi birlik va milliy iftixorni kuchaytiruvchi siyosiy diskurs namunasidir[5]. T. van Dijk siyosiy diskursni "hokimiyatni til orqali amalga oshirishning shakli" deb ataydi[6]. O'zbek tilshunosi N.Mahmudov esa "nutq – bu

[2] Van Dijk T.A. Discourse and Power. Palgrave Macmillan, 2008.

[3] Yo'ldoshev G'. Tilshunoslikka kirish. Toshkent: Fan, 2010.

[4] Mahmudov N. Til va tafakkur muammolari. Toshkent: O'zbekiston, 2015.

[5] Sh. M. Mirziyoyev. Yangi O'zbekiston strategiyasi (nutqlari to'plami). Toshkent, 2022.

[6] Wodak R. The Discourse of Politics in Action. Palgrave, 2009.

https://wordlyknowledge.uz/index.php/gpble
Qabul qilingan sana: 07.12.2025
Nashr etilgan sana: 30.01.2026

tafakkurning ijtimoiy ko‘rinishidir” deya ta’kidlab, diskursni fikr, shaxs va jamiyat o‘rtasidagi muloqot sifatida talqin qiladi[7].

Siyosiy diskursdagi lingvistik birliklar – so‘z tanlovi, ritorik figuralar, metafora va modal birliklar orqali siyosatchining mafkuraviy pozitsiyasi ochiladi. Masalan, “biz”, “xalqimiz”, “taraqqiyot” kabi birliklar ijobiy identifikatsiya vazifasini bajaradi[8]. Faircloughning fikricha, har bir siyosiy nutq “ideologik jihatdan yuklangan” bo‘lib, u ijtimoiy kuchlarni legallashga xizmat qiladi[9]. Mirtojiev esa diskursni “inson tafakkurining kontekstual ifodasi” sifatida izohlaydi[10]. Demak, siyosiy diskursda tilning qudrati — bu ta’sir, nazorat va shakllantirish vositasi hisoblanadi.

Diskurs tahlili siyosiy muloqotning mazmuniy va ideologik qatlamlarini ochishga yordam beradi. O‘zbek siyosiy nutqlarida xalqparvarlik, milliy birlik va islohot g‘oyalari asosiy yo‘nalish sifatida ko‘zga tashlanadi. Siyosiy diskursni chuqur o‘rganish tilshunoslikning nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatini ham kengaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Fairclough N. Language and Power. London: Longman, 1989.

2. Van Dijk T.A. Discourse and Power. Palgrave Macmillan, 2008.

3. Yo‘ldoshev G‘. Tilshunoslikka kirish. Toshkent: Fan, 2010.

4. Mahmudov N. Til va tafakkur muammolari. Toshkent: O‘zbekiston, 2015.

5. Sh. M. Mirziyoyev. Yangi O‘zbekiston strategiyasi (nutqlari to‘plami). Toshkent, 2022.

[7] Mirtojiev M. Pragmatik tahlil nazariyasi. Toshkent: TDPU nashriyoti, 2018.

[8] Chilton P. Analysing Political Discourse. Routledge, 2004.

[9] Rahmatullayev Sh. Til va jamiyat. Toshkent: Fan, 2003.

[10] Qosimov B. Til va mafkura uyg‘unligi masalalari. Toshkent, 2017.

https://wordlyknowledge.uz/index.php/gpble
Qabul qilingan sana: 07.12.2025
Nashr etilgan sana: 30.01.2026

6. Wodak R. The Discourse of Politics in Action. Palgrave, 2009.

7. Mirtojiev M. Pragmatik tahlil nazariyasi. Toshkent: TDPU nashriyoti, 2018.

8. Chilton P. Analysing Political Discourse. Routledge, 2004.

9. Rahmatullayev Sh. Til va jamiyat. Toshkent: Fan, 2003.

10. Qosimov B. Til va mafkura uyg‘unligi masalalari. Toshkent, 2017.